УДК 37.091.33:398

Мар'яна МИЦЬ,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри методик навчання та освітніх технологій ВІППО

Джерельний потенціал епосу «Златоплуг» та методика його використання у викладанні шкільних предметів

Віднедавна вітчизняне письменство поповнилося двома великими героїчними епосами – «Златоплуг» (складено з давньоруських билин київського циклу) та «Козаччина» (скомпоновано із кобзарських дум). Хоча давні співці – гуслярі та бандуристи – далеко не в усьому дотримувалися фактологічної основи оспівуваних подій, але на уроках історії та комбінованих уроках цікаво показати своєрідне відтворення фактів у художньому сприйнятті, використовуючи різноманітні джерела для вивчення в першу чергу історії України, а також мов, літератури та мистецьких дисциплін.

Ключові слова: *великий поетичний епос, билина, дума, історичні джерела, фольклорні джерела, літературні джерела, інтеграція, комбінований урок, бандура, гуслі.*

Mariana Myts. The Source Potential of the Epic Zlatopluh and Methods for Its Use in Teaching School Subjects.

In recent years, Ukrainian literature has been enriched by two major heroic epics: Zlatopluh, compiled from Old Rus bylinas of the Kyivan cycle, and Kozachchyna, based on the traditional kobzar dumas. Although the ancient singers – gusli players and bandura performers – did not always adhere strictly to the historical facts underlying the events they portrayed, history and interdisciplinary lessons can use these works to demonstrate how historical events were interpreted and transformed through artistic perception. A range of historical sources can thus be incorporated into the study of Ukrainian history, as well as languages, literature, and the arts.

Keywords: *major poetic epic, bylina, duma, historical sources, folklore sources, literary sources, integration, interdisciplinary lesson, bandura, gusli.*

Постановка питання. До останніх літ в українській літературі була значна прогалина – не існувало творів у жанрі великого поетичного епосу [1]. Тим часом наявність такого жанру віддавна вважається ледь не обов'язковим атрибутом повністю сформованих націй. У багатьох народів вони є з античних та середньовічних часів (як-от «Іліада» у греків, «Шах-наме» у персів, «Пісня про нібелунгів» у німців). Вони укладалися на основі давніх героїчних творів і в XIX–XX століттях («Калевіпо́ег» в естонців, «Мана́с» у киргизів, «Давит Сасунці́» у вірменів тощо). Цей процес триває й подальшими десятиліттями: свої цілісні національні героїчні епоси мають і лезгини («Шарвілі́»), і монголи («Джа́нгар»), і африканський народ зулуси («Імператор Шака Великий»)...

Українці одержали великі героїчні епоси тільки недавно: це «Козаччина», упорядкована Андрієм Шмальком із кобзарських дум (2006 р.) [2], та «Златоплуг», вивершений з давньоруських билин київського циклу Віктором Гребенюком (2022 р.) [3; 4].

Твори фольклору, що стають цеглинками у спорудженні великих епосів, незважаючи на всю вигадливість художнього втілення, містять своєрідну інтерпретацію дійсних історичних подій. Богатирі, що б'ються з чудовиськами, та козаки, що воюють «за віру християнську», мали своїх справжніх прототипів. Образи Змія Тугарина, Солов'я Розбійника – це уособлення давніх ворогів Русі, а козак Голота, що рубається «на полі Килиїмському», – далекий відгомін діянь наших предків.

Тож використовуючи фольклорні матеріали на уроках історії, мови і літератури, мистецьких дисциплін, трактуємо їх як своєрідні літературні та історичні джерела.

Для джерелознавчого аналізу візьмемо насамперед «Златоплуг» та зокрема його главу «Кирило Кожум'яка» [3; 8]. Автором-упорядником цього масштабного героїчного епосу України-Русі, створеного на основі билин київського циклу, є Віктор Гребенюк. Ця книга стала прецедентом повернення української середньовічної спадщини, яка тривалий час була привласнена російською імперською та радянською історіографією. Письменник здійснив художню реконструкцію та переклад, переспів на українську мову старокиївських билин, зафіксованих свого часу російськими збирачами фольклору, ввів у канву оповіді збережені в українському фольклорі билинні мотиви.

Читаючи цю працю В. Гребенюка, приходить на думку порівняння його із В. Шевчуком щодо використання фольклорних джерел. Валерій Шевчук використовує фольклор як глибинний філософсько-міфологічний фундамент, занурюючи читача у химерний світ барокової демонології та притчевих узагальнень. Натомість Віктор Гребенюк трансформує народні джерела крізь призму релігійно-духовних шукань, акцентуючи увагу на християнській моралі та осучасненні традиційних

фольклорних мотивів. Сюжети, які в українській традиції збереглися переважно як казки (наприклад, про Кирила Кожум'яку), В. Гребенюк перевів назад у первинну поетичну форму билини.

Цитування чи принаймні згадки про події вітчизняної минувшини, як їх художньо зафіксовано в героїчних епосах «Златоплуг» і «Козаччина», можуть пожвавити уроки з історії України, а також комбіновані уроки з української літератури, історії, музичного мистецтва. Використання фольклорних джерел на уроках забезпечує національно-патріотичне виховання, ефективний розвиток образного мовлення, інтеграцію міжпредметних зв'язків та високу пізнавальну мотивацію учнів завдяки доступній формі народної творчості.

Виклад основного матеріалу. Давньоруські билини київського циклу, привласнені російською пропагандою тільки своєму етносові, нині повернуто на місце початкового творення – в Україну. Вони складалися протягом VII–XIII століть і певною мірою – в художній інтерпретації, притаманній епічній творчості, – відображають події тих епох.

Перш за все зауважимо, що давньоруські билини є історичними джерелами. Вони належать до категорії усних (фольклорних) історичних джерел. У билинах зафіксовано відгомони справжніх історичних процесів – боротьба з кочовиками (печенігами та половцями), об'єднання земель навколо Києва, хрещення Русі та інше.

Усні джерела містять інформацію, що передається з покоління в покоління і зберігається в пам'яті народу. Тобто вони є пам'ятками усної словесної творчості, одним із класів вербальних джерел, що виникли задовго до появи писемних і пізніше були зафіксовані у писемних пам'ятках. Проте, як зазначають українські джерелознавці, досі не існує єдиної точки зору на процес формування і час виникнення усної народної творчості, результатом якої є розмаїття фольклорних жанрів [9, с. 295]. Поетичний масив українських фольклорних джерел складають пісні, голосіння та пам'ятки билинного й думного епосів.

«Особливу цінність для істориків мають усні історичні твори – билини, думи, історичні, політичні й станові пісні, пісні-гімни. На відміну від інших різновидів та груп усних джерел, історичні твори розповідають про конкретних осіб, про значні суспільні події та явища, про конкретні факти, що були зафіксовані народною пам'яттю. Особливістю цих джерел є те, що вони тісно пов'язані із професійними виконавцями – співцями, талановитими творцями і хранителями героїчної історії нашого народу» [9, с. 309].

Російська історіографія приписувала билинний епос княжої доби виключно своїй традиції. «Одначе згадки в літописах і виразні сліди билинного епосу в інших жанрах українського фольклору (запис лірницької пісні про Іллю Муромця з Волині, дума про Олексія Поповича, образ Джурили-Чурила в коломийках і весільних піснях, перегуки билини про Солов'я Гудимировича з весільними піснями і колядками, паралелі билини про Михайла й Золоті ворота з легендою та ін.) свідчать, що основні цикли билин уперше зародилися й існували на вітчизняному ґрунті й серед предків теперішніх українців. Писемні джерела XVI ст. свідчать також, що в Україні в той час знали билини. В записках іноземців можна знайти згадки про богатирів, зокрема про Чурила та Іллю Муромця (М. Бельський, Гербіній, М. Рей, Е. Лясота та ін.). Можна припустити, що саме тоді билини виходили з ужитку у зв'язку з розвитком нового епосу – дум» [9, с. 309–310].

Є чимало джерелознавців, фольклористів серед українських учених, які намагаються пояснити, обґрунтувати хронологічні рамки та феномен билин, так само, як і з'ясувати їх значення для вивчення історії України та інших галузей науки. Педагоги ж намагаються повноцінно використати матеріал фольклорних джерел для покращення викладання навчальних предметів. Упорядкування цих джерел вимагає неабиякої фахової підготовки і наполегливості дослідника, за що й узявся Віктор Гребенюк, про що свідчить його фундаментальна публікація [3; 8]. Спробуємо проаналізувати її з метою подальшого використання у наукових дослідженнях та методичних рекомендаціях для педагогів.

Билина «Кирило Кожум'яка», що давно переродилася в нас на прозову казку і знову переспівана билинним віршем, оповідає про звільнення Києва від Змія, якому русини мусили щороку давати людську жертву [5]. Дослідники фольклору вияснили, що під Змієм слід розуміти східних ординців, які обклали племена полян і древлян даниною. Ймовірно, ідеться ще про початки давньоруської державності чи навіть про додержавний, родоплемінний період. Історики звертають увагу, що в «Повісті минулих літ» під роком 993-м є згадка про героя Кожум'яку (щоправда, з дещо іншими деталями, аніж у билині, казці), який став прототипом цього знаменитого твору [6, с. 69–70].

Б'ється з іншим змієм, Тугарином, за свободу Русі й богатир Олексій Попович. За ім'ям цього велетенського плазуна, який, утім, час від часу перетворювався на людину, стоїть реальний історичний діяч XI століття – володар половців Тугоркан, що коїв багато лиха нашим землям. Це не припинялося навіть тоді, коли породичався з київськими князями, і тому в билині Тугарин бенкетує за великокняжим столом, та поводиться вкрай розв'язно.

У цій же главі – «Олексій Попович і Тугарин-змій» – відтворено факт повернення нашої Вітчизни до язичництва після так званого першого хрещення Русі (котре здійснив у 860 чи 867 роках київський князь Оскольд). Короткочасну політеїстичну реакцію описано епізодом на пиру Володимира: убитого Тугарина (а змій був символом багатобожжя) Олексій Попович, син християнського священнослужителя, приносить до столиці й віддає князеві. Проте бенкетарі

складаються грішми, закликають волхва і той воскрешає Тугарина-змія. Довелось Олексієві вбити його знову («друге хрещення Русі»).

Є ряд билин, де фігурує київський князь Вольга́ («Вольга Всеславич: індійський похід», «Вольга і брати Лі́вики»). Він навчився від волхвів деяких магічних практик: наприклад, умів перекидатися на птахів, горностая, навіть мураху і, непомічений ворогами Русі, потайки впливав на хід воєнних дій. Вольга – це насправді Олег, прозваний Віщим: у той час слово «віщий» означало мага, волхва. У билинах ідеться про боротьбу русичів під проводом князя Олега проти Візантії (не Індії!) та прибалтійської німецької Лівонії.

Лівонський король Чимбал відраджував своїх родичів-лівиків завойовувати Русь і дорікає їм, коли ті повернулися після розгрому:

Ах ви, любі мої племінники, небожі!
Та ж казав я вам, молодцям, ще й приказував:
Не ходіте ви на святую Русь[1]
Та й до князя Вольги Усеславовича.
Знає він мови ворonóвії,
Знає він мови всі пташиної,
Він у вовка тобі перекинеться,
Він у соболя тобі перекинеться.
Була в мене сила колись превеликая,
Та раз по раз неславила Русь мене тая свята.
І ви тепер маєте безчестя велике,
Безчестя велике, на вічнії віки.

Знаменитий билинний витязь Ілля Муровець, за твердженням однієї групи дослідників, жив насправді, після багатьох воєнних подвигів прийняв чернецтво й похований у Києво-Печерській лаврі. Інші ж уважають, що в могилі з таким написом похоронено іншого воїна Іллю родом із міста Муром – на прізвисько Чобітько. А персонаж київських билин був родом із містечка Муровськ Чернігівської землі, довгі роки лежав паралізований, але після зцілення став славетним оборонцем Русі (принаймні, це збірний образ хворої людини, яка після одужання багато потрудилася на ратному полі).

Усім загалом відомий сюжет билини про Іллю Муровця і Солов'я Розбійника. Зазначимо, що дослідженням билин київського циклу, зокрема про Іллю, та пошуком їхнього історичного й географічного коріння займалася ціла плеяда видатних українських науковців (істориків, філологів, фольклористів): М. Халанський, М. Грушевський, В. Перетц, В. Шевчук. Завдяки реконструкції В. Гребенюка ми прочитуємо цілісний образ Іллі Муровця і Солов'я Розбійника.

Чому ж у розбійника таке гарне, поетичне ім'я? Виявляється, фактичною основою цієї історії була боротьба русинів із угро-фінськими племенами (слов'янізувавшись, вони стали основою теперішніх росіян). У народів угро-фінської групи існувала доволі поширена практика надавати людям імена «пернатих». Зафіксовано й ім'я Цьофкс – соловей. А подвиг Іллі, який знищив Солов'я Розбійника, став найбільш відомим:

Відчіпляє він розбійника од стремена,
В чисте поле він розбійника проваджує,
К зелен дубу він розбійника прив'язує,
Лука богатирського натягує,
Стрілочку гартовану накладує –
І стріляє ворові[2] *в білі груди,*
Розбиває ворові білі груди
Та й говорить сам отакі слова:
«Годі-бо тобі свистать по-солов'їному,
Годі-бо шипіти по-змііному,
Годі-бо кричати по-звіриному,
Досить же тобі сльозити матерів,
Досить же вдовити молодиць,
Досить сиротити малих діточок!»

Відгомін колонізації русичами угро-фінських земель у IX–XII століттях є також у билині «Ілля і Святогор». Богатир Святогор живе, вочевидь, у Кримських горах (там у Середніх віках існувала християнська держава Феодоро) і їздив шукати собі жону до Сіверських, тобто Уральських гір, на Помор'я – узбережжя Білого моря.

Особливо незвичайним образом у билинах є київський князь Володимир. Тут ми бачимо його без ніякого ореолу, як би мали сподіватися від Хрестителя Русі: він безхарактерний, боягузливий, жадібний, гіркий п'яниця і запеклий гравець в азартні ігри. Дослідники сходяться на думці, що, як звичайно для фольклору, в цьому персонажі гуслярі поєднали риси кількох осіб. Адже на великокняжому престолі правили в різні часи четверо Володимирів, а могли бути вожді полян із таким ім'ям і в долітописні часи [7].

Тепер поглянемо, якою є історична основа творів ближчої до нас епохи – козацьких дум, поєднаних суцільним сюжетом у великий героїчний епос «Козаччина».

Так звані Дике поле, Великий луг, що простягалися від дніпровських порогів до Чорного моря, у помонгольські часи були ареною протиборства Османської імперії та її сателіта Кримського ханства з козацькими протодержавними структурами.

Об'єднавчою фігурою обох епосів є Олексій Попович. У думі він, щоправда, родом із Пирятина, а не з Ростова, як у билині, проте так само горделивої, нестримної вдачі[3]. Вивченням цього образу (зокрема в контексті знаменитої «Думи про Олексія Поповича»

[1] *Святая Русь.* – Так нашу Батьківщину називали до її християнізації за тогочасним значенням праслов'янського слова «свята»: міцна, а після прийняття християнства – *рідна*, *дуже дорога* (але не в псевдорелігійному значенні, як згодом у Московії).

[2] *Вор* – у ті часи не злодій, не крадій, а державний злочинець.

[3] У джерелах тексту епопеї «Козаччина» дума називається «Пирятинський попович Олексій».

та її зв'язку з давньоруським епосом) займалася ціла плеяда видатних українських науковців. Так, Катерина Грушевська присвятила образу окремі ґрунтовні праці («Перегляд теорій про Олексія Поповича», «Гріхи Поповича»). Вона проаналізувала всі тогочасні версії походження персонажа, вивчала ритуальну практику мореплавців і провела паралелі між українською думою та європейським фольклором (зокрема, шотландськими баладами). Вона також вважала історичним прообразом героя отамана Полусенка. Сучасні дослідниці Н. Пазяк, Т. Беценко, О. Шалак займаються текстологічним аналізом варіантів думи, специфікою її поетики та дослідженням християнських мотивів (зокрема, феномену чудодійної сили покаяння в образі Олексія).

Якщо Олексій Попович особа документально не зафіксована, то Самійло Кішка – персонаж історичний. Це гетьман Запорозької Січі. У 1573 році в одному з морських походів ескадра С. Кішки зазнала поразки від османського флоту, а сам гетьман потрапив у полон і був прикутий ланцюгом до весла на галері близько 25 років. У 1599-му організував там повстання українських невільників. Вони, перебивши команду, повернулися до України

З тяжкої неволі турецької,
З каторги бусурманської
На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселий,
У мир хрещений,
В городи́ християнські!

Повстання оспівано в народній думі «Самійло Кішка» (у героїчній епопеї «Козаччина» це Пісня третя, невольницька, про турецький полон).

Інший же персонаж цього епосу (Пісня п'ята, бунтівна), відомий із народних дум і переказів козак Голота чи навіть гетьман Хвесько Голота – особа не історична. Щоправда, деякі дослідники намагалися довести, нібито цей образ достовірний: Ілля Голота був полковником Богдана Хмельницького. Але переважає думка, що це збірний образ. А от місце дії думи – «поле Килиїмське» – цілком конкретна територія, що й досі має таку назву. Це степовий острів на румунському боці гирла Дунаю. Тож дума відбиває історичні події – заселення козаками земель у дельті цієї ріки.

Ой полем, полем Килиїмським,
Битим шляхом ординським
Гей, гуляв, гуляв козак Голота сім год і чотири,
Та втеряв з-під себе три коня воронії.
На дванадцятий год повертає –
Козак Голота до го́рода Черкас прибуває.

Як великий князь Володимир у «Златоплузі», так і гетьман Богдан Хмельницький у «Козаччині» займає видне місце (Пісня четверта. Про Богдана Хмельницького, батька козацького). Але цього лідера зображено з усіма належними для національного героя рисами.

То батько Хмельницький добре учинив:
Польщу засмутив,
Волощину побідив,
Гетьманщину звеселив.

Як бачимо, проаналізовані фольклорні джерела доповнюють історичну хрестоматійну інформацію цікавими подробицями. Тож залучення билин на уроках історії України (особливо під час вивчення історії Русі-України в 7 класі) є потужним інструментом для критичного аналізу усних джерел та візуалізації повсякденного життя княжої доби. Оскільки билини виникли саме на південних руських землях (Київщина, Чернігівщина, Волинь, Галичина) як місцевий дружинний епос, вони відображають реальні історичні процеси, хоч і в художній формі.

Під час вивчення конкретних тем з української мови, зокрема архаїзмів, роботи із тлумачним словником, можемо використати тлумачення Віктора Гребенюка щодо оповіді про Кирила Кожум'яку: «Оскільки в билині говориться про древні часи (шосте-дев'яте століття), в ній використано дуже старі слова нашої мови – архаїзми, що трапляються нині зрідка і подекуди: *дань* (данина, податок), *отрок* (підліток, юнак), *жемчуг* (перлини), *жона* (жінка, дружина), *муж* (чоловік), *ветхий* (зовсім старий), *согласитися* (згодитися), *письмо* (лист), *пляси* (танці), *ослобонити* (визволити), *желати* (бажати), *єсть* (є), *кожа* (шкура), *отець* (батько)» [8, с. 3].

Процитоване видання варто використовувати не лише на уроках історії, літератури, мистецьких дисциплін, але й під час вивчення англійської мови, оскільки брошура містить український текст та його переклад на англійську. Зокрема, її можна ефективно використовувати як матеріал для інтегрованого навчання мови та літератури (CLIL), розвитку навичок читання, перекладу й міжкультурної комунікації.

Білінгвальне видання (українською та англійською) дозволяє поєднувати вивчення мови з дослідженням української культурної спадщини. Використовуючи порівняльний аналіз, учні можуть зіставляти український оригінал та англійський переклад Н. І. Добжанської-Найт. Це допомагає зрозуміти, як специфічні українські реалії, архаїзми та фольклорні елементи (наприклад, *кожум'яка*, *булава*, *змій*) адаптуються для англомовного читача.

Текст дає можливість організовувати творчі та проєктні завдання (Project Work). Наприклад, інсценізацію (постановка коротких діалогів або сценок за мотивами билини англійською мовою; це чудово розвиває навички вимови та інтонації) чи власну адаптацію (завдання написати альтернативне закінчення історії або щоденник одного з персонажів Кирила чи навіть Змія – англійською мовою).

Під час вивчення матеріалу на уроках англійської мови ми прослідковуємо міжпредметні зв'язки. До прикладу, використовуючи текст для обговорення епохи Русі-України, учні можуть готувати мініпрезентації англійською про побут, ремесла (зокрема, кожум'яцтво) та міфологію того періоду.

Билину «Кирило Кожум'яка» можна ефективно використовувати ще в початкових класах для національно-патріотичного виховання, розвитку мовлення, інтегрованого навчання та першого знайомства з англійською мовою. Зважаючи на те, що билина про Кирила Кожум'яку допомагає поєднати уроки літературного читання, предметів «Я досліджую світ» та мистецтва, варто використовувати цей текст як інтеграційний матеріал для початкових класів, а також для позакласного читання.

Висновки. Уривками з українських героїчних епосів «Златоплуг» і «Козаччина», складених, відповідно, із билин київського циклу та кобзарських дум, можна ілюструвати розповіді про різні епохи вітчизняної минувшини. Цікаво при цьому наголосити на художній інтерпретації реальних осіб чи реальних подій. Звучання гусел та бандури створить при цьому особливу атмосферу – «мистецький портал» у буремні часи нашої культури й історії.

Проаналізувавши деякі аспекти «Златоплуга» й «Козаччини», спробуємо узагальнити значення фольклорних джерел, зокрема ключові переваги билин та дум для використання на уроках:

– Національне самоусвідомлення: формує етнічну ідентичність, розуміння коріння, звичаїв та культурних цінностей свого народу.

– Розвиток мовленнєвої культури: збагачує словниковий запас народною мудрістю, робить мову виразною, точною, образною та ритмічною.

– Морально-естетичне виховання: транслює чіткі народні уявлення про добро, зло, справедливість, чесність та любов до рідного краю.

– Активізація мислення: український фольклор, зокрема епос України-Русі, сформований на київському циклі билин, козацьких думах, розвиває кмітливість, логіку, пам'ять та уважність.

– Міжпредметна інтеграція: пов'язує в єдиний контекст знання з української мови, літератури, історії, музичного та образотворчого мистецтва, а також природознавства.

– Психологічне розвантаження: фольклорні джерела, зокрема билини й козацькі думи, у яких добро перемагає, знижують рівень стресу та створюють емоційно комфортну атмосферу на уроці.

Задля досягнення такого позитивного багатоаспектного ефекту педагогам варто використовувати епос України-Русі «Златоплуг» у навчальному процесі, оскільки ця книга є першою масштабною реконструкцією старокиївського циклу билин (перекладом, переспівом, стилізацією) сучасною українською мовою. Це внесок у деокупацію української культурної спадщини. Адже Російська імперія та СРСР століттями позиціонували билини про київських богатирів як суто власне надбання. «Златоплуг» доводить, що ці сюжети народилися на території Русі-України.

Використання цього твору, а також епосу «Козаччина», на уроках української літератури, історії, мистецтва вирішує низку важливих педагогічних і виховних завдань.

Використані джерела

1. Великий поетичний епос. *Вікіпедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Великий_поетичний_епос

2. Козаччина : поема з народних вуст. Складена за текстами українських народних дум XVII–XVIII століть. *Шмалько А. Епос, якого нема.* Київ : Зелений пес, 2007. 176 с. С. 23–169.

3. Златоплуг : епос України-Русі. На київ. циклі билин / відтвор. сучасною укр. мовою, впорядкув. з дод. власного матеріалу В. Гребенюка. Луцьк : Надстир'я, 2022. 350 с. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=19271&page=7 Звукова версія: https://shpuvolyn.com.ua/media/audio_zlatoplug.html

4. Билини. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Билини

5. Шевчук Г., Гаврилюк Л. «Кирило Кожум'яка»: читаємо не казку, а билину. *Педагогічний пошук.* 2026. № 2. С. 111–115. URL: https://drive.google.com/file/d/1r3Z2OVBXAywn8hp3raW_CtIAAql88yJ0/view

6. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. 591 с. URL: http://litopys.org.ua/litop/lit06.htm

7. Пушко В. Образ рівноапостольного князя Володимира в билинах київського циклу : рецензія на книгу «Златоплуг: епос України-Русі». *Волинський благовісник.* 2025. № 13. С. 335. URL: https://vb.vpba.edu.ua/uk/the-image-of-prince-volodymyr-the-great-in-the-epics-of-the-kyiv-cycle-review-of-the-book-zlatoplug-the-epic-of-ukraine-rus/

8. Кирило Кожум'яка : давньоруська билина (глава з героїчного епосу Русі-України «Златоплуг») / авт.-уклад. В. Гребенюк; пер. на англ. Н. І. Добжанської-Найт. Kyrylo Kozhumiaka. An epic of Ukraine-Rus' ZLATOPLUH („The Gold Plough") / author-compiler V. Hrebeniuk. Translated from Ukrainian by N. Dobzhanska-Knight. Post translation editing by A. Knight. Луцьк : Вежа-Друк, 2026. 28 с.

9. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ : Либідь, 2002. 488 с.

10. Пазяк М., Пазяк Н. Поетика народних дум, її джерела і традиції. *Народна творчість та етнографія.* 1998. № 1.

11. Беценко Т. Мова думового епосу : словник епітетів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять. Суми : Вид-во Сумського держ. пед. ун-ту ім. А. С. Макаренка, 2008. 400 с.